

Stjärnholms ladugård

Stjärnholm 5:1, Nikolai socken, Oxelösunds kommun, Södermanlands län

Antikvarisk medverkan
Renovering av stommen i västra längan

Stjärnholms ladugård

Stjärnholm 5:1, Nikolai socken, Oxelösunds kommun, Södermanlands län

Antikvarisk medverkan

Renovering av stommen i västra längan

Rapport 2019:5

© 2019 Sörmlands museum

Beställningar kan göras hos:
Sörmlands museum
Box 314, 611 26 Nyköping

byggnadsvard@regionsormland.se

www.sormlandsmuseum.se

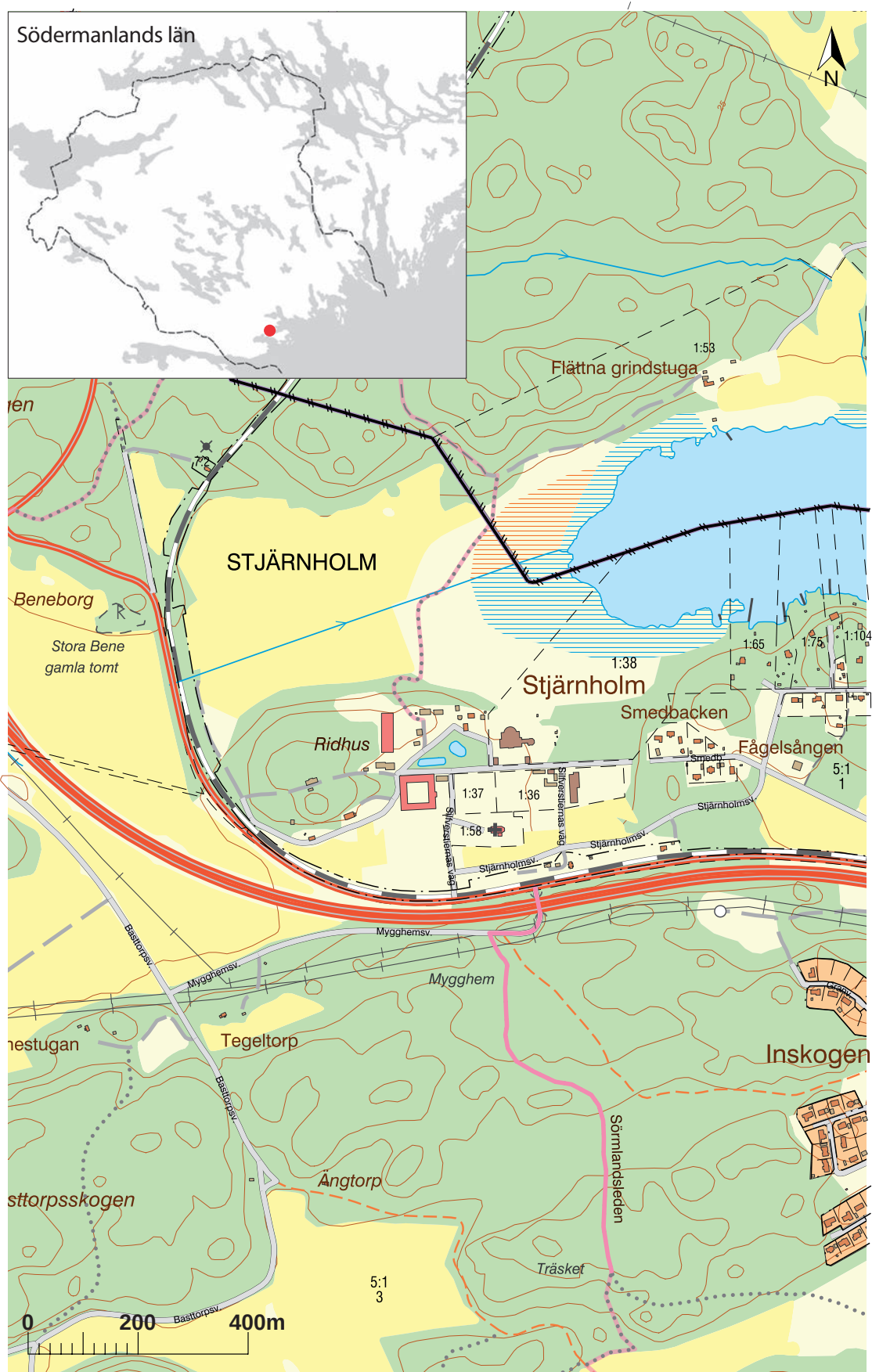
Författare: David Hansson, bebyggelseantikvarie
Omslagsbild: Västra längans yttre fasad sedd från norr. Foto: David Hansson,
(SLM D2019-0112)
Foto, där ej annat anges: David Hansson
Diarienummer: KN-SLM15-0136

Allmänt kartmaterial: ©Lantmäteriet. Enligt FUK-avtal D-nr: I2018/00115

Nyköping 2019

Innehåll

Inledning	7
Historik och beskrivning av Stjärnholms ladugård	8
Kortfattad historik över Stjärnholm	8
Beskrivning av ladugården	9
Historik med relevans för ärendet	10
Kulturhistoriska värden	10
Byggnadens skick före åtgärd	12
Genomförda arbeten	17
Bjälklag och golv över kostall	17
Södra delen	24
Antikvariska iakttagelser	24
Kulturhistorisk bedömning av utförda åtgärder	26
Skarvning av bjälkar	26
Gängstång eller trädymling	28
Foderbord	30
Virkesval samt materialbearbetning	30
Slutsats	33
Projektrelaterad information	34
Bilagor	35

Karta över Stjärnholm där kvadraten i mitten av kartan utgör ladugården.

Inledning

Stommen i Stjärnholms ladugårds västra länga genomgick renoverades under perioden oktober 2017 till december 2017. Arbetet utfördes i enlighet med ett förfrågningsunderlag upprättat av Kustbostäder i Oxelösund AB, daterat 2016-11-02, samt kompletterande bygghandlingar.

Arbetet har utförts med bidrag från Länsstyrelsen efter beslut daterat 2016-06-16 (se bilaga). I övrigt hänvisas till underlagsmaterial, byggmötesprotokoll, slutbesiktningsprotokoll samt arbets- och relationshandlingar.

Bakgrund

Under 2015 utförde undertecknad på uppdrag av Kustbostäder i Oxelösund AB en antikvarisk förundersökning inför en framtida takrenovering. I samband med förundersökningen upptäcktes brister i stomkonstruktionen på delar av västra längan. Skadorna var i huvudsak belägna i det före detta kostallet i den västra längans mitt, samt i den öppna delen söder om detsamma. Kostallet har på senare år använts som förråd. På uppdrag av Kustbostäder tog Ramböll fram ett förslag för hur den bärande konstruktionen kunde avväxlas. Förslaget gick i princip ut på att den befintliga träkonstruktionen stöttades upp vid sina stödpunkter genom nya stolpar och bärlinor av limträ. Museet efterfrågade då ett alternativt förslag där den befintliga träkonstruktionen reparerades. På uppmaning av museet kontaktades timmerman Daniel Eriksson från Bygg & Hantverk i Karlskoga som har stor erfarenhet av äldre timmerkonstruktioner. Han utförde då en skadeinventering med åtgärdsförslag daterad 2015-10-28. Den förestående takrenoveringen sköts då på framtiden, och Kustbostäder beslutade att åtgärda stommen innan några andra arbeten tog vid. Som utförare anlätades Mats Lundkvists Bygg. Entreprenören anlätades genom direktupphandling, då det inte inkommit några anbud vid anbudsförfrågan.

Antikvarisk medverkan

Enligt länsstyrelsens beslut om bidrag fick Sörmlands museum uppdraget att svara för antikvarisk medverkan vid renoveringen. Startmöte hölls den 28 augusti 2017. Arbetet har följts upp genom deltagande vid 6 byggmöten på plats, ett platsbesök, samt via e-post och telefon. Entreprenadslutbesiktningen genomfördes den 18 december 2017. Antikvarisk slutbesiktning genomfördes vid samma tillfälle.

Sammanfattning av utfört arbete

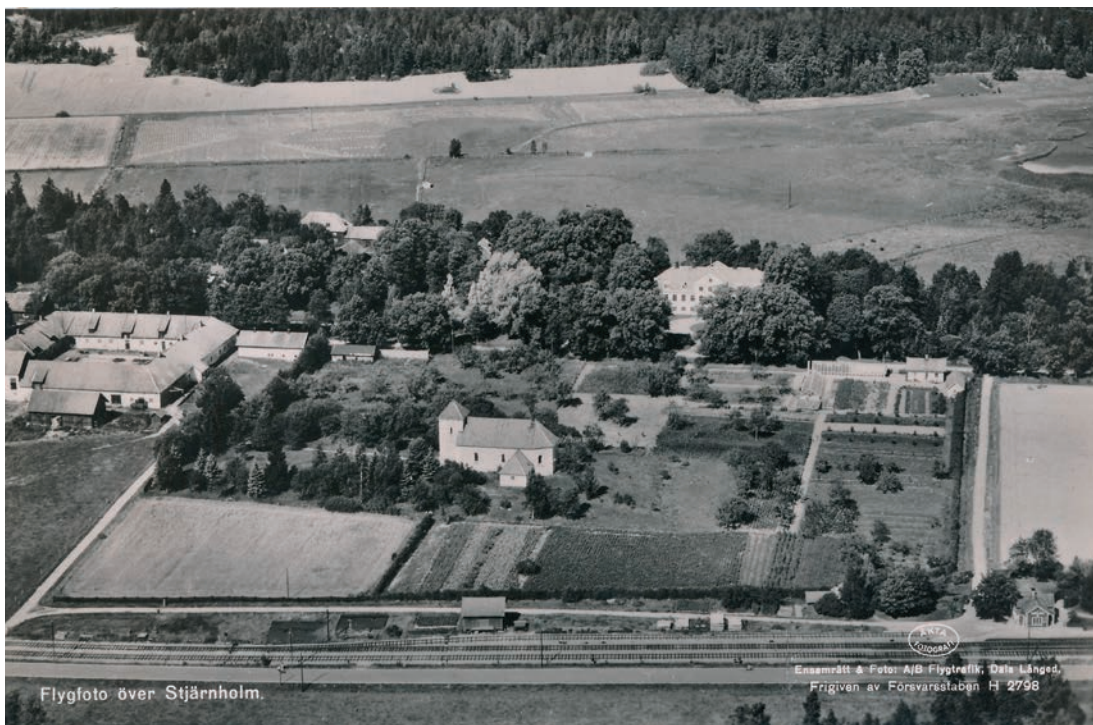
- Bjälklag och vindsbjälklag över det gamla kostallet har reparerats och skadade delar bytts ut. Nya eller skarvade bjälkar har fästs in i befintliga ankarjärn.
- Det östra remstycket har bytts ut och bjälkarnas upplag på murarna har lagats med nytt tegel.
- Bärlinor och stolpar vid foderbord har bytts ut.
- Stolpar som bär upp takkonstruktionen i den öppna delen av västra längan har skarvats i nederkant och betongplintar har gjutits som upplag i marken.
- En ny trappa har byggts från den öppna delen upp till vindsvåningen.

Historik och beskrivning av Stjärnholms ladugård

Kortfattad historik över Stjärnholm

Stjärnholm som större gård och sedermera säteri grundades 1638 av den samma år adlade Johan Månsson Silfverstierna. Silfverstierna hann bara anlägga två flyglar innan han dog, och den första manbyggnaden uppfördes därför av hans svärson Wilhelm Drakenhielm som gift in sig i familjen. Under Drakenhielms tid uppfördes även kyrkan som ett gårdskapell (1671) och enligt uppgift det stora spannmålmagasinet som idag sägs vara Stjärnholms äldsta byggnad. Drakenhielm dog 1676 och hans änka gifte då om sig med Mårten Lindhielm som även han blivit adlad. Mårten Lindhielm uppförde ladugårdsfyrkanten någon gång under 1600-talets slut. Något exakt byggnadsår finns inte belagt, men i en del källor anges 1680-talet. Byggnaden uppfördes på kärrmark och grundlades därför på pålar.

Slottet klarade sig undan de rysshärjningar som drabbade ostkusten 1719 men brann ner av våldeld 1733. Den nuvarande slottsbyggnaden började byggas 1735 men stod klar först 1748. I samband med slottsbyggandet uppfördes också en tegellada med tegelugn som finns öster om slottsanläggningen och även en kalkugn i närheten av Lastudden. I tegelladan tillverkades teglet som användes till slottsbygget och även en stor mängd av det taktegel som idag ligger på slottets och ladugårdens tak.

Flygfoto över Stjärnholm, troligen 1940-tal. Till vänster syns ladugårdsfyrkanten sannolikt uppförd under 1680-talet. Bakom ladugården, nära åkermarken, ligger spannmålmagasinet med det höga takfallet uppfört på 1670-talet och i bildens mitt, kyrkan som uppfördes 1671. Slottet återuppfördes efter en brand och stod klart 1748. (SLM M022720)

Beskrivning av ladugården

Ladugården är uppförd som en fyrkant som omsluter en öppen inre gård. Gården nås genom två välvda körvägar i den södra och den norra längan. Ladugården har vitputsade murar av gråsten och tegel i en våning, med undantag för det nordvästra hörnet som höjdes någon gång under 1900-talet för att rymma ett antal silotorn. Taket är högt och täcks i huvudsak av enkupigt handelslagat tegel. Rännalar ochnock har rödmålade plåtdetaljer. Taken var ursprungligen spånklädda och hade då kopparrännor i vinklarna. Rester efter spåntaket finns kvar i den nordvästra vinkeln under den nuvarande taktäckningen. De inre takfallen har takkupor med luckor av trä där vissa av dem bryter takfoten.

Takstolarna består till större delen av handbilat timmer, i huvudsak sammanfogat med dymlingar. Allteftersom utrymmenas användning har förändrats har man anpassat takkonstruktionen. Framförallt har man för att öka rumshöjden kapat hanbjälkar och stöttat upp konstruktionen med stödben. Även bjälkar i vindsbjälklag har kapats för att skapa öppna utrymmen från markplan tillnock.

Idag används ladugården som stall, med spiltor i den norra, östra och en mindre del av västra längan. Dessa delar har våningsavdelande bjälklag vilket skiljer stallet från höskullen under taket. Den södra och delar av västra längan är huvudsakligen öppna från golv till tak och används som förvaringsutrymmen. I det sydvästra hörnet, där taket är förhöjt, finns fyra silotorn. Den västra längan, som är föremål för den aktuella renoveringen, har i sin mittersta del ett bevarat kostall med foderbord. Det är dock oklart

Stjärnholms ladugård fotograferad från sydväst 2015. Den södra delen av västra längan syns till vänster i bild. Delen med förhöjt tak närmast i bild rymmer fyra silotorn. (SLM D2019-0081)

när utrymmet användes för denna funktion senast. Norr om detta ligger två mindre förråd, byggda i senare tid, samt en stalldel som inte omfattas av åtgärden.

Historik med relevans för ärendet

En större renovering av ladugården utifrån ett omfattande förslag av Bjerking Ingenjorsbyrå AB genomfördes 1985. Detaljerade uppmättningsritningar i plan och över exteriören finns från renoveringen. De mest omfattande arbetena utfördes på västra längans södra del där ett parti på 8 m av den yttre muren lutade kraftigt utåt med överhängande risk för kollaps. Muren plockades ned och murades om med nytt tegel på detta ställe, vilket är synligt på väggens insida. Samtidigt sattes en limträbalk upp mellan murarna, i kombination med krysslagda brädor som håller ihop takstolarna upptill, för att förhindra fortsatta rörelser i yttermuren. Takstolarnas stödben ner till mark försågs med gjutna betongsulor. De stabiliserande åtgärderna förefaller ha bromsat murarnas isärslidning på detta ställe, men rörelserna har delvis fortsatt i de delar som inte åtgärdades, t ex i kostallet.

Arbeten rörande taket 1985 innefattade bland annat att de delvis försågs med nyanockplåtar och ränn-dalar mot gården och att vissa hängrännor och stuprör byttes ut. Trasiga pannor byttes ut och takkupor och luckor målades om med rödtjära. Viss ommålning med alkydolfärg gjordes även av befintliga plåtarbeten. För renoveringen beviljades bidrag från Länsstyrelsen.

Kulturhistoriska värden

Ladugården är genom dess ålder och utformning, med kvadratisk planform och stora volym och höga takfall, ensam i sitt slag i hela Södermanland. Den är således ett utmärkt exempel på stormaktstidens ekonomibyggnader. Byggnaden är därför av mycket högt kulturhistoriskt värde. Viktiga karaktärsskapande element är byggnadens volym och form, de vitputsade ytterväggarna, takens vinkel och tegeltäckning, stickbågiga fönsteröppningar med järnspröjs och de inre takfallens takkupor.

Ladugårdens konstruktion, där flera delar är ursprungliga eller bär på spår av det ursprungliga utförandet, är av mycket högt byggnads- och teknikhistoriskt värde. Till dessa delar hör ytterväggarna av sten, bjälklag och takstolar av bilat virke samt underlagstak av spån. Yttertaket vilar på takstolar av virke som både bär spår efter bearbetning såväl som tidigare takstolskonstruktioner. Bjälkarna över kostallet i västra längan är sannolikt ursprungliga och är genom sin dimension och ålder av mycket högt byggnadshistoriskt såväl som pedagogiskt värde.

Teglet är sannolikt tillverkat i olika omgångar på gårdens tegelbruk. Takteglet är genom sitt utseende och sin ålder av stort estetiskt- och materialhistoriskt intresse. På de inre takfallen finns nio karakteristiska takkupor som har luckor av trä i något varierande utförande och storlek. Dessa är mycket viktiga för helheten och bidrar till det ålderdomliga uttrycket.

Västra längan sedd inifrån gården. Kostallet ligger mellan de två portarna. (SLM D2019-0082)

Västra längan sedd från nordväst. Bakom de första tre fönstren ligger häststall och fönstret därefter hör till ett mindre förrådsutrymme. Därefter kommer kostallets tre fönster. Bjälklaget markeras av de raka ankarslutarna över fönstren. (SLM D2019-0083)

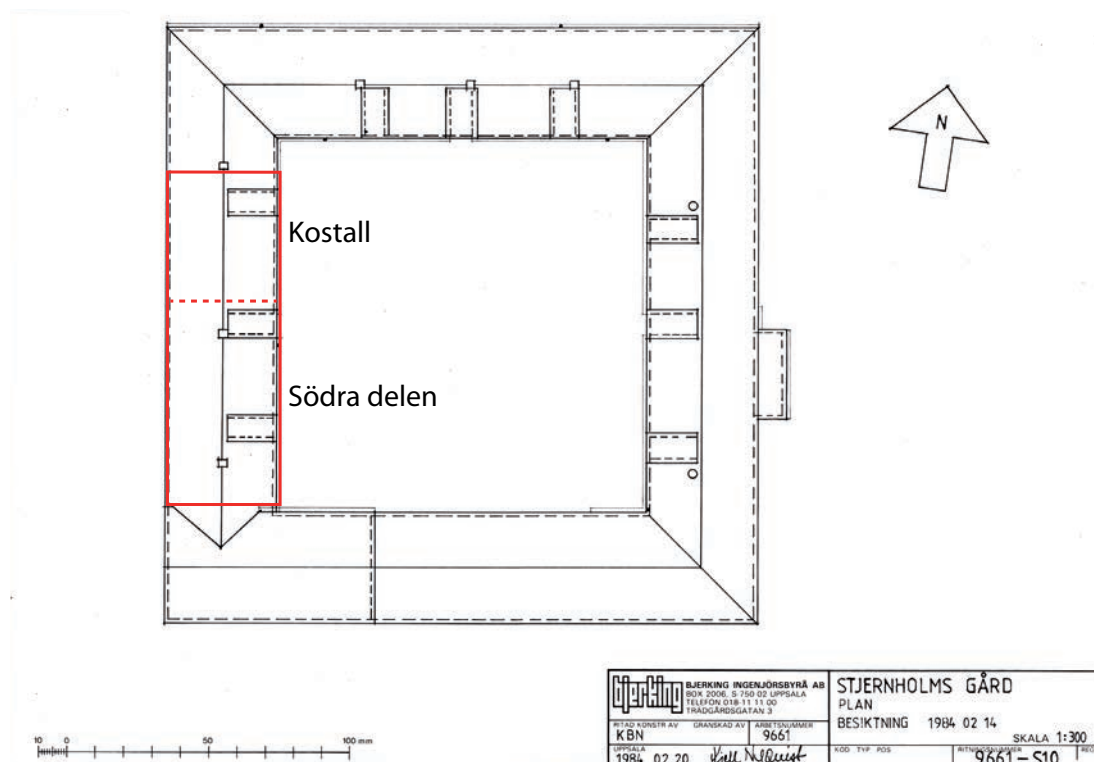
Takstolarna har anpassats allteftersom längornas användning förändrats men virket är till stora delar sannolikt ursprungligt från uppförandetiden. Dessa är av ett stort teknikhistoriskt- såväl som pedagogiskt värde och viktigt för förståelsen av ladugårdens förändring över tid.

Byggnadens skick före åtgärd

Kostallet

Bakgrunden till åtgärderna var de brister i konstruktionen som uppmärksammades i samband med förundersökningen 2015. Även om det inte ansågs föreligga någon akut rasrisk ville man säkra konstruktionen före arbeten med taket inleddes. Problematiken berörde två områden - kostallet och den öppna delen söder om denna.

I kostallet var de tvärgående bjälkarna i vindsbjälklaget i dåligt skick. Bjälkändarna som vilar på remstycket, vilket i sin tur ligger på ett upplag i ytterväggen, var rötskadade i varierande grad. Detta hade med tiden gjort att kontaktpunkterna mot remstycket med tiden blivit allt mindre. Dessutom hade ankarjärnen av samma anledning släppt från bjälkarna vilket försämrade bjälkarnas funktion att hålla ihop yttermurarna. Tecken fanns på att yttermurarna hade rört sig från varandra. Även stolpar och bärlinor vid foderbordet var mycket slitna och i behov av utbyte/renovering.

Planritning över ladugården med de aktuella delarna markerade i rött. Originalritningen gjordes i samband med renoveringsarbetena 1985.

Kostallets inre mur före åtgärd. Bjälklaget är uppstöttat med skruvstämp och remstycket hålls tillbaka med plank ställda mot foderbordet. Utrymmet används som förråd. Bjälkar och entresolgov är vitkalkade. (SLM D2019-0084)

Bjälkarnas östra ändar sett från vindsvåningen. Ändarna är kraftigt rötskadade och ankarjärnen har lossnat. (SLM D2019-0085)

Kostallets foderbord före åtgärd. Notera resterna efter spjälor i de längsgående bjälkarna på foderbordet. Stolpar och bärlinor är tappade och sammanfogade med korta plattjärn. Bärlinorna är i sin tur sammanfogade med bjälkarna genom u-formade plattjärn. Foderbordet är murat av tegel och putsat. (SLM D2019-0086)

Vindsvåningen över kostallet sedd mot norr före åtgärd. (SLM D2019-0087)

Den södra delen av västra längan sedd söderifrån. Kryssen i mitten av takstolarna är senare stabiliseringsåtgärder. Bakom väggen i mitten av bilden ligger kostallet.

Södra delen av västra längan sett från vindsvåningen. Närmast i bild syns den limträbalk som sattes in 1985 samt den del av ytermuren som ommurades. På muren syns de korta stödben som i olika grad halkat av muren. Till höger ses en bärlina som stöts av skruvstämp. (SLM D2019-0088)

En av takstolarnas stödben som vilar på betongklackar. Stödbenen, som tidigare har skarvats, var rötskadade i olika grad. (SLM D2019-0089)

Södra delen

I den öppna delen söder om kostallet hade takstolarnas små stödben på den västra muren halkat av sina anföringspunkter. Orsaken till detta berodde sannolikt på att yttermurarna rört sig genom de horisontella laster som kommer från takkonstruktionen. Bindbjälkar som tidigare hållit ihop murarna med hjälp av ankarjärn har i detta utrymme vid något tillfälle kapats för att skapa större rymd. Trots att nya stödben från takstolen direkt till marken satts upp, hade sidokrafterna inte upphört. Stödbenen, som någon gång skarvats nära marken på gjutna betongklackar i marken, var dessutom generellt i dåligt skick. Vissa hade dessutom eftersatta skarvar nära marken. De två takstolarna längst i norr vilar, till skillnad från de övriga vars stödben går ner till marken, på två bärlinor i bjälklagshöjd. Detta är troligen en rest av den äldre konstruktionen som behållits här för att skapa en infart utan hinder. Bärlinorna var mycket ansträngda och stabiliserades tillfälligt med skruvstämp.

Genomförda arbeten

Bjälklag och golv över kostall

Bakgrund

Som utgångspunkt för arbetena fanns Daniel Erikssons åtgärdsförslag. Detta föreskrev som ett minimum att fyra av bjälkarna behövde åtgärdas och att de då skulle skarvas över den centrala bärlinan. Även det östra remstycket behövde bytas ut. Efter byggmötet 2017-09-25 bedömdes även de västra ändarna vara i så dåligt skick att de behövde bytas ut i sin helhet. Denna bedömning ändrades dock senare då bjälkarna undersökts närmre och det återigen ansågs då möjligt att skarva flera av dem.

Golvet över kostallet var från början tänkt att återanvändas efter att skadade eller dåliga delar bytts ut. Vid demonteringen bedömdes merparten vara fuktiga och mjuka, varpå hela golvet beslutades att ersättas med nytt virke.

Utförda arbeten

Golvet revs för att frilägga bjälklaget. En del brädor sparades på vindsvåningen. Med hjälp av byggstämp avlastades foderbord och remstycke, varpå foderbordet kunde monteras ned. Bjälkarnas ändar sågades av och ankarjärnen lossades från bjälkarna där de ännu satt fast. Därefter plockades det östra remstycket ned och trasiga delar av muren lagades. De bjälkar som skulle skarvas, sågades av i höjd med den tänkta skarven och skarvades därefter i med nytt timmer av motsvarande dimension halvt i halvt sammanfogat med gängstång och mutter. Muttrar målades med svart hammarlack. Ändarna tjärades för att suga mindre fukt från muren och lades på sin plats på muren vilande på klossar innan det nya remstycket monterades. De gamla ankarjärnen fästes därefter i det nya timret. Efter samtliga bjälkar var åtgärdade byggdes ett nytt foderbord upp av nytt virke med något grövre dimension än tidigare, 200x200mm. Det äldre foderbordet var tänkt att återuppföras, men detta ansågs inte vara möjligt på grund av det dåliga skicket.

De nya bjälkarna till kostallet. Bjälkarna är av gran och har en del vankant. Tre av sidorna är handskrädda. (SLM D2019-0090)

Närbild av en handskrädd sida. (SLM D2019-0091)

Bjälkarna över kostallet sedda söderifrån efter att vindsvåningens golv rivits. Notera takstolarna som vilar på en längsgående bärlina. Den borte delen sprack under renoveringen och ersattes av en ny. (SLM D2019-0092)

Bjälkarnas östra ändar sågades av för att möjliggöra rivning av remstycke och mur. (SLM D2019-0093)

En av bjälkarna sågas av för att skarvas över foderbordet. Den avsågade delen hålls upp av en saxlift. (SLM D2019-0094)

Den avsågade ytan visade ett mycket tätvuxet virke med en centrerad märke. Bjälken doftade starkt av kåda och var bortsett från den mjukare splintveden i mycket gott skick. (SLM D2019-0095)

En av de nya skarvarna med en tillfällig gångstång och mutter. Det nya virket skiljer sig något i dimension från det äldre. (SLM D2019-0096)

Kostallet under pågående arbete med skarvning av bjälkarna. De bortre bjälkarna är skarvade och klara. Foderbordet monterades ned för att möjliggöra arbetet, och delarna ligger på bordet samt står längs väggarna. (SLM D2019-0097)

De två norra bjälkarna som byttes ut i sin helhet. I bakgrunden syns väggarna till det ena av förråden som ligger mellan kostall och häststall. (SLM D2019-0098)

Skarvarna utfördes halvt i halvt. (SLM D2019-0099)

En av de nya stolparna vid ingången till den södra delen av västra längan. Här göts en ny betongklack med urtag för stolpen. Mellan betong och stolpe lades papp för att reducera fuktvandring. (SLM D2019-0100)

Det nya forderbordet fotograferat i samband med byggmötet 20171120, vilket hade satts dit utan samråd med antikvarie. Både stolpar och bärlinor är grövre än den äldre konstruktionen. (SLM D2019-0101)

Ett nytt golv bestående av 38x200-400 mm kantade och okantade brädor lades om lott ovanpå bjälklaget.

Södra delen

Bakgrund

Den södra delen av västra längan har förändrats vid flera tillfällen under årens lopp. Av den anledningen var de antikvariska kraven inte lika högt satta som i kostallet. Utgångspunkten för renoveringen här var därför att stabilisera den befintliga konstruktionen i dess svaga punkter och att ta bort eller ersätta senare tillfälliga stabiliseringslösningar av modernt snitt. Detta innefattade skruvstämp såväl som balken av limträ som höll ihop yttermurarna.

Utförda arbeten

Takstolarnas stödben som gick ned till marken skarvades ca 1,5m över marken halvt i halvt. Skarvarna sammanfogades med gängstång och mutter med plattjärn på båda sidor. Plattjärn och mutter målades med svart hammarlack. Då det nya virket hade grövre dimension än befintliga stödben fasades den övre delen av för att ansluta till det befintliga anslutande stödbenet.

Limträbalken ersattes med en bjälke av dimensionen 275x325mm. Bärlinan under de norra takstolarna gavs nya stöd i form av 200x200 mm stolpar. Under varje stolpe göts en betongklack med ett mindre urtag för stolpens ände. Mellan stolpe och betong lades papp. En ny trappa av trä till vindsvåningen sattes upp i nordväst vilken ersatte en tidigare stege. En ny dörrkarm tillverkades av två stolpar vid öppningen till södra delen. Stolparna ställdes ovanpå två klackar av betong som göts på plats.

Antikvariska iakttagelser

När bjälkarna över kostallet sågades av visade det sig att virket, ändarna borträknat, var i mycket gott skick. Innanför ytan och den mjukare splintveden fanns ett stort område med kärnved som doftade starkt av kåda. Att döma av kärnvedens mörkare färg är bjälkarna av tall, uppskattningsvis 130-140 år gammalt utifrån de synliga årsringarna. Ett fotografi av snittytan skickades till Hans Linderson som arbetar med åldersbestämning av virke genom dendrokronologi vid Lunds universitet. Utifrån bilden såg han likheter med timret i en sjöbod på Ringsön vid Stendörren som han undersökte vid tillfället. Trädet har att döma av årsringarnas utseende stått vindutsatt och där vårarna varit kalla. Han menade också att det vid tiden fanns mycket skog på den relativt flacka ön. En dendrokronologisk undersökning skulle kunna ge exakta svar på dessa frågor, och också när träden avverkades. En sådan undersökning fanns det dock inte utrymme att utföra inom projektet enligt projektledaren.

Den södra delen sedd söderifrån under pågående arbete. Bakom väggen i bakgrunden ligger kostallet. (SLM D2019-0104)

TVå nya skarvar på takstolarnas stödben sammanfogade med gängstång och mutter genom plattjärn. (SLM D2019-0105)

För att möjliggöra en sådan undersökning vid ett senare tillfälle sparades ett par sågade snitt av bjälkarna på vindsvåningen över kostallet. Dessa skulle egentligen ha numrerats för att veta vilka bjälkar de tillhört, men detta utfördes aldrig.

Foderbordets bärlinor var sammanfogade med tre av bjälkarna genom smidda u-formade järn. Foderbordets stolpar var i sin tur sammanfogade med bärlinorna genom kortare smidda plattjärn. Järnen återanvändes inte till det nya foderbordet på grund av att det sattes samman av grövre dimensionerat virke. Järnen finns dock sparade i kostallet.

Äldre eldragning som fanns i taket över kostallet togs bort vid renoveringen. Denna bestod av isolatorer av porslin och textilkablar.

Kulturhistorisk bedömning av utförda åtgärder

Renoveringen har i stort följt de planerade åtgärderna utifrån det åtgärdsförslag som lämnades av Daniel Eriksson från Bygg och hantverk i Karlskoga. Under arbetets gång har det dock dykt upp flera frågor angående utförandet vilka har lett till diskussioner.

Skarvning av bjälkar

En tvist var rörande skarvningen av bjälkarna över kostallet. Från början var merparten av bjälkarna tänkta att skarvas i enlighet med åtgärdsförslaget. Efter byggmötet 2017-09-25 beslutades det att istället för att skarvas skulle de dåliga bjälkarna bytas i sin helhet. Detta på grund av att man ansåg att även de västra ändarna av bjälkarna var i för dåligt skick för att kunna sparas.

Beslutet togs efter själva byggmötet då den undertecknad inte var på plats. Jag blev heller inte underrättad om beslutet förrän under följande byggmöte två veckor senare. Uppgiften fanns visserligen med i protokollet som skickades ut via mejl redan samma dag men någon kommentar kring ändringen bifogades inte utskicket. Under nästa byggmöte varskoddes jag om ändringen och påtalade då att avsteget eventuellt kunde behöva ett godkännande från länsstyrelsen, vilket ledde till diskussioner. Jag påtalade då som minsta åtgärd att skicket av de västra ändarna borde undersökas mer noggrant innan ett slutgiltigt beslut togs, då de till stor del doldes av muren. När vi senare under byggmötet besökte arbetsplatsen försökte jag känna på ändarna så gott jag kom åt. En av bjälkarna var sannolikt så dålig att den behöver bytas (ändan var i stort sett bortruttnad). På de andra gick det fortfarande att känna den sågade änden så dessa uppskattade jag att man borde kunna spara på. Det var dock svårbedömt innan de frilagts i sin helhet.

Efter byggmötet 2017-10-09 stämde jag av med Bo G Svensson på länsstyrelsen via mail, som delade åsikten att ett beslut om tillvägagångssätt inte bör fattas förrän skicket är noggrant inspekterat. Detta vidarebefordrades till projekt-, byggleddare och entreprenör

Den nya trappan upp till vindsvåningen ovanför kostallet. Den tidigare uppstämpade bärlinan har försetts med två nya stolpar stående på var sin betongklack. Överst i bild skimtar den nya bjälken som ersatte limträbalken. (SLM D2019-0106)

En bjälkände av nytt virke vid den östra muren. Bjälken har sammanfogats med de gamla ankarjärnen. Bjälkarnas ändar är tjärade för att göra dem mindre fuktkänsliga. (SLM D2019-0107)

via mail 2017-10-09. Något skriftligt svar på mina eller länsstyrelsens synpunkter gavs inte.

Vid ett nytt platsbesök 2017-10-16, då ändarna enligt uppgift skulle hunnit friläggas, fick jag veta av hantverkarna på plats att två av stockarna som var tänkta att bytas ut i sin helhet nu skulle kunna skarvas trots allt. Inte heller detta underrättades jag om av projekt- eller bygglidare.

Gångstång eller trädymling

Den andra större tvisten rörde sammanfogningsmetoden av de bjälkar över kostallet som skarvades. Åtgärdsförslaget angav användning av material och hantverkstekniker så lika de befintliga som möjligt. Tanken var att från början att fixera skarvarna med trädymlingar, vilket är det traditionella tillvägagångssättet. Detta skulle enligt hantverkarna på plats inte heller vara något problem. Skarvarna försågs till en början med gångstång och mutter, vilka senare skulle bytas ut mot trädymlingar.

Vid diskussionen på byggmötet 2017-11-06 så talades det om svårigheten i att montera rundstav (att tälja trädymlingar ansågs vara för tidskrävande) då borrhålet inte skulle kunna göras exakt lika stort genom skarven. Jag undrade varför det inte skulle gå att göra som det var tänkt, men då pratades det om att det skulle vara mycket tidskrävande att tälja dymlingar och att det inte alls var vad som hade offererats. Dessutom var säkerheten och hållbarheten viktigast.

Efter mötet tog jag kontakt med timmerman Daniel Eriksson som gjort åtgärdsförslaget. Han sa att det absolut inte borde vara något problem att sätta i trädymlingar i skarvarna. Att tillverka dymlingar på plats skulle inte heller vara tidskrävande, då det kanske tar ett par minuter att hugga till en dymling. Enligt honom så skulle man enkelt kunna såga till den längd som behövs och sedan hugga ut dymlingar, som kan vara sex- eller åttkantiga till formen. Borrhålen kan göras 38 mm och borraras med modern bormaskin. Han påpekade också att en huggen trädymling dessutom håller minst lika bra som gångstång och mutter. Rundstav däremot ska man inte använda då man aldrig kan veta om fibrerna är hela. Detta vidarebefordrade jag till projekt-, bygglidare och entreprenör 2017-11-08 med kopia till länsstyrelsen och tillade också att om man vill ha hjälp med detta moment så kunde Daniel Eriksson lämna pris för denna del. Jag vidhöll att denna lösning var att föredra framför gångstång och mutter. Bo G Svensson på länsstyrelsen svarade samma dag på detta mail med kopia till samtliga mottagare där han förklarade att länsstyrelsen delade min bedömning och tillade; *Att använda dymlingar istället för lösningar som inte har tradition i byggnaden är ett bra exempel på ett kulturhistoriskt riktigt utförande och som är en del av den s.k. antikvariska merkostnaden för vilket kulturmiljöbidrag utgår. Merkostnaden bedöms dessutom vara låg i sammanhanget. Utförandet på denna detaljnivå är viktigt för helheten så att byggnadens kulturhistoriska värden inte minskar efter denna vällovliga renovering.*

Inte heller detta föranledde något svar från vare sig projekt-, bygglidare eller entreprenör.

En av skarvarna efter att det nya golvet på vindsvåningen lagts på plats. Notera foderbordets sågade yta. (SLM D2019-0102)

Det nya remstycket på den östra sidan. Mellan mur och remstycke lades papp för att reducera fuktvandring. (SLM D2019-0103)

Trots invändningarna togs på byggmötet 2017-11-20 följande beslut, klippt från protokollet:

För att säkerställa att vi klarar kraven i PBL och EKS10, och med det mycket möjliga scenariot att entresolen nyttjas till förvaring av t ex rundbalar och därmed får stora laster, bör bärlinorna i kostallet sammanfogas med gängstål och inte trädymplingar. Då önskemålet om trädymplingar från DH i första hand baseras på de estetiska värdena föreslogs på mötet att gängstålen försänks och att korta dymplingar slås utanpå dem. DH tar med sig frågan hem och återkommer snarast för att inte hindra entreprenaden.

Efter att ha stämt av med Bo G Svensson på länsstyrelsen tog jag kontakt med projektledare 2017-11-21 på telefon och framförde att vi båda var lite bekymrade över byggledningen och att jag behövde få ta större del i diskussionerna som förs, och beslut som tas. Jag sa också att anledningen till att bidrag ges är att renoveringen inte utförs enbart med moderna metoder och konstruktionstekniska lösningar. Jag sa dock att vi kunde tänka oss att släppa på kravet på dymplingar i nuläget och tillåta gängstänger i skarvarna med kvadratiska brickor under, eftersom dessa skulle kunna ersättas med dymplingar vid ett senare tillfälle.

Foderbord

Foderbordet, som monterades ned för att ge rum åt skarvning och utbyte av bjälkar, var i huvudsak tänkt att monteras tillbaka då arbetet med bjälkarna var färdigt. Efter att delar av foderbordets bärlinor bedömts vara i dåligt skick, var tanken att ersätta dessa med nytt virke. Tanken var då att återanvända delar av bärlinorna som stolpar för att ersätta de stolpar som var dåliga. Detta framgår av byggmötesprotokollen 2017-10-09, 2017-10-23 och 2017-11-06.

Vid byggmötet 2017-11-20 konstaterades dock att foderbordet bytts ut i sin helhet mot nytt virke, samt i en grövre dimension än tidigare. Detta beslut togs utan att underrätta antikvarisk medverkande. Åtgärden framgår inte heller av varken protokollet från byggmötet 2017-11-20 eller följande möte. Resultatet innebär att kostallets karaktär har förändrats relativt mycket. Det äldre foderbordet hade kvar rester efter spjälor i långsgående bjälkar i bordets nederkant, vilket visade på den tidigare funktionen. Dessa bjälkar ersattes aldrig och de bärande stolparna passar dessutom sämre in i urtagen i det murade bordet.

Virkesval samt materialbearbetning

Virket till bjälkarna över kostallet specialbeställdes av entreprenören från Indan Wood AB i Ekshärad för att kunna motsvara den större dimensionen som de befintliga bjälkarna har. Timret, som var av gran, var handskrätt på tre sidor, vilket sannolikt utförts efter att de blivit uppsågade till rätt dimension. Vid en jämförelse med de äldre bjälkarna märks dels skillnad i årsringarnas täthet, men också i att mörken inte är centrerad.

Kostallet sett från norr efter slutfört arbete 20171218. (SLM D2019-0108)

Det nya forderbordets stolpar har fasats ur för att passa i de äldre urtagen. (SLM D2019-0109)

Ingången till kostallet med en äldre bjälke närmast i bild samt två nya. Över ingången har lagts en bjälke som sågats med motorsåg likt den äldre förlagan. Muren har lagats med ny puts. (SLM D2019-0110)

De äldre bjälkarnas anslutning till muren på den västra sidan. Muren har lagats och putsats. Upptill skimtar en av takstolarnas bärlinor. (SLM D2019-0111)

Två av de befintliga bjälkarna som skarvades skiljde sig något i grovhet mot de övriga vilket betydde att det nya iskarvade virket var grövre än det äldre. Här fasades kanten vid anslutningen med en motorsåg för att skapa en mjukare övergång. Det äldre remstycket över dörren som var urhugget till en båge i underkant byttes ut mot nytt virke vilket sågades med motorsåg för att få samma bågform som det gamla. Resultatet genom dessa tillvägagångssätt kan diskuteras, men hade sannolikt blivit bättre anpassat och mer estetiskt tilltalande om de huggits med yxa.

Slutsats

Renoveringen av västra längans stomme har varit besvärlig sett ur antikvarisk synvinkel. Generellt har det varit svårt att få gehör för synpunkter rörande utförande och tillvägagångssätt. Jag har också upplevt det som att det har funnits litet utrymme för kompromisser och speciallösningar utifrån byggnadens förutsättningar och dess kulturhistoriska värden. Diskussionerna som förekommit har i mycket liten grad varit konstruktiva, utan det har istället från bygg-, och projektledningens sida förklarats ”hur saker ligger till” och att speciallösningar inte är möjliga med hänsyn till kraven i PBL och EKS10. Det inte heller funnits förståelse eller kännedom om de villkor som ligger till grund för länsstyrelsens beslut att bevilja bidrag. Beslut om viktiga frågor rörande utförande med bäring på det kulturhistoriska värdet har dessutom tagits utanför byggmötena helt utan antikvarisk medverkan. Som framgår av beskrivningen ovan, har det dessutom varit dålig kommunikation när det kommer till direkta frågor eller synpunkter från antikvarie och länsstyrelsen.

En del av svårigheterna har uppenbart sin förklaring i såväl entreprenörens som byggleddningens begränsade erfarenhet rörande renovering av äldre timmerkonstruktioner. Dock ska det påpekas att det ändå funnits en lyhördhet till alternativa lösningar från entreprenörens sida och även från hantverkarna som utförde arbetet på plats. Detaljfrågor rörande utförande samt konstruktionsmässiga lösningar har i hög grad varit styrda av projekt- och byggleddningens beslut.

I vilken grad genomförandet har påverkat slutresultatet är inte helt enkelt att avgöra. En del moderna lösningar som gängstänger istället för dymlingar, och det i sin helhet utbytta foderbordet har minskat autenticitetsvärdet. Upplevelsen av åldern på konstruktionen har till stor del gått förlorad och med det också en del av det pedagogiska värdet. Även om det pedagogiska värdet och förståelsen av konstruktionens ålder i hög grad minskat genom omfattningen av utbytt material samt tillvägagångssättet för renoveringen, kan det inte jämföras med det sämre alternativet då samtliga bjälkar kunde bytts ut och inte skarvats. Detta förhållande bör inte underskattas.

Utförda arbeten har dock trots avstegen ovan i stort sett utförts utifrån åtgärdsförslaget som lämnades av Daniel Eriksson, vilket också bör ställas mot en helt igenom modern lösning med en ny avväxlande konstruktion. Däremot kan man i efterhand diskutera huruvida en modern avväxlingslösning hade varit bättre än nuvarande resultat, då merparten av det äldre byggnadsmaterialet i så fall hade kunnat vara kvar.

Projektrelaterad information

Använda material

Granvirke från Indian Wood AB i dimensionerna:

275x325mm, längd 10 m, lite vankant, ej torkat

200x200mm, längd 8 m, lite vankant, ej torkat

38x200-400mm, längd 4 m, kantat och okantat, sågat golv, ej torkat

Murtegel

Hydrauliskt kalkbruk, Weber Cal 148

Grovetong, Weber

Hammarlack, Rust-Oleum CombiColor

Trätjära, Auson Äkta trätjära

Projektrelaterad information

Fastighetsägare och beställare: Kustbostäder i Oxelösund AB

Projektleddare: Fredrik Hammarqvist, Kustbostäder i Oxelösund AB

Byggledare: Sofi Hamilton, Ramböll

Entreprenör: Peter Svensson, Mats Lundqvist bygg

Antikvarisk medverkande: David Hansson, Sörmlands museum

Bilagor

LÄNSSTYRELSEN
Södermanlands län

Bo G Svensson
010- 223 43 44

BESLUT

Datum

2016-06-16

Dnr

434-6099-2015

1(3)

Oxelösunds kommun
Höjdgatan 26
613 81 Oxelösund

Beslut om bidrag till förvaltning av värdefulla kulturmiljöer, Stjärnholm 5:1, Stjärnholms ladugård, stomarbeten, Oxelösunds kommun, Södermanlands län

Beslut

Länsstyrelsen beslutar, med stöd av 5 § Förordning (SFS 2010:1121) om bidrag till förvaltning av värdefulla kulturmiljöer, att lämna bidrag till de åtgärder ansökan avser med högst 300 000 kronor inklusive moms. Detta innebär ett bidrag på 48% av den beräknade kulturhistoriska merkostnaden. Den beräknade totalkostnaden för denna insats uppgår till 620 000 kronor.

Kostnaden för antikvarisk medverkan är beräknad till 31 118 kronor och kommer att faktureras er men täckas av kompletterande bidrag. Total bidragssumma uppgår till 331 118 kronor.

Bidraget belastar anslaget 7:2 Bidrag till kulturmiljövård 2016, anslagspost 1, bemyndiganderamen, vård, vård av bebyggelse exteriört. Detta innebär att bidraget kan utbetalas tidigast i slutet av januari 2017.

Villkor för beslut

För bidrag gäller följande villkor

- Arbetet ska följas av antikvarisk expert som ska kallas till byggmöten i förekommande fall.
- Antikvarisk expert har rätt att ge detaljanvisningar. Dessa anvisningar ska följas. Vid större avvikelser från insänd beslutsgrundande handling liksom vid eventuella tvister mm angående genomförandet ska frågan hänskjutas till Länsstyrelsen för avgörande.
- Till stöd för arbetenas utförande finns ett åtgärdsförslag och kostnadsuppskattning upprättat av Bygg & Hantverk i Karlskoga, Daniel Eriksson, båda daterade den 28 oktober 2015. Sörmlands museum, David Hansson, har utfört en antikvarisk förundersökning.

Postadress
611 86 NYKÖPING

Organisationsnr
202100-2262

Besöksadress
Stora torget 13

PlusGiro
35174-2

Telefon
010-223 40 00 växel

Bankgiro
5051-8653

Telefax
0155-26 46 16

Faktureringsadress
FE 98

E-post
sodermanland@lansstyrelsen.se

Internet
www.lansstyrelsen.se/sodermanland

BESLUT

2(3)

Datum

Dnr

2016-06-16

434-6099-2015

- Antikvarisk expert och Länsstyrelsen ska kallas till antikvarisk slutbesiktning när åtgärderna är avslutade.

Avrapportering och bidragsrekvirering

- Antikvarisk expert ska till Länsstyrelsen redovisa att åtgärder har utförts i enlighet med detta beslut som ett underlag inför Länsstyrelsens utbetalning av bidraget.
- Denna ska senast sex månader efter avslutade arbeten inkomma med en förenklad rapport över utfört arbete till Länsstyrelsen i 2 exemplar i analog form samt 1 i digital form med 1 kopia till Riksantikvarieämbetet och övriga berörda institutioner. Av rapporten ska framgå:
 - Översiktlig dokumentation av utförda åtgärder, inklusive beskrivning av tillstånd före åtgärder samt fotodokumentation som redovisar utseende före och efter åtgärder. Dokumentation ska även göras av detaljer som ändras eller tas bort.
 - Utvärdering av resultatet inklusive redovisning av eventuella problem.
- Ni får rekvirera bidraget från länsstyrelsen så snart arbetena har slutförts och slutbesiktats, dock tidigast den 31 januari 2017 och senast den 1 maj 2017. Bidraget rekvideras med till beslutet bifogade rekvisitionsblankett. Till rekvisitionen av bidraget ska fogas dels verifikationer på bidragsgrundande kostnader i bestyrkta kopior, dels intyg från den antikvariska kontrollanten, att arbetena har slutförts och besiktats utan anmärkning. Bidraget betalas ut till Er tidigast två veckor efter att rekvisitionen inkommit till länsstyrelsen.

Om rekvisitionen inte har kommit in till länsstyrelsen senast ovan givna dag förfaller bidragsbeslutet. *Ni har i sådant fall inte längre rätt till det beslutade bidraget.* Endast i undantagsfall kan länsstyrelsen bevilja anstånd med rekvisitionen. Anstånd måste begäras skriftligen senast samma dag som rekvisitionen skulle ha kommit in till länsstyrelsen.

Redogörelse för ärendet

Ni har den 30 oktober 2015 ansökt om byggnadsvårdsbidrag för ovan nämnda åtgärder. Nu planerade arbeten omfattar renovering av stomskador i västra längan. I en senare etapp kommer taket att läggas om. En ansökan för detta finns hos Länsstyrelsen och kommer att prövas mot budgetåret 2017.

Sörmlands museum, David Hansson, har valts att svara för antikvarisk medverkan.

Motiv för beslut

Byggnaden uppfördes under 1700-talet. Det är angeläget att vård- och underhållsåtgärder görs med traditionella material och metoder.

BESLUT

3(3)

Datum

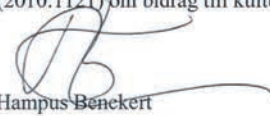
Der

2016-06-16

434-6099-2015

Övriga upplysningar

1 22a § förvaltningslagen (1986:223) finns bestämmelser om överklagande hos allmän förvaltningsdomstol. Andra beslut än beslut enligt 19 § kan, enligt 23 § förordningen (2010:1121) om bidrag till kulturmiljövård, inte överklagas.

Hampus Benckert

Bo G Svensson

Bilaga

Rekvissionsblankett

Kopia till

Sörmlands museum, Box 314, 611 26 Nyköping